onderscheiden door de levensstijl van de gegoede middenklasse te imiteren.
Ensel behandelt in *Alleen tijdens kantooruren* een aantal aspecten van dat kantoorbestaan. De rode lijn door deze verhalen heen is het vervreemdende effect dat kantoorwerk op een mens kan hebben en de manier waarop men daarmee omgaat. Een mooi voorbeeld daarvan is de film '*Fight Club*'. Een kantoorklerk (gespeeld door Edward Norton) richt een geheime club op, waarin mannen elkaar in elkaar slaan om zo weer het gevoel te krijgen écht te leven. Bestaande kantoorklerken kozen vaak voor een wat minder gewelddadige uitvlucht: zij schreven hun frustraties van zich af, wat weer heel aardige fictie opleverde. Dat die fantasiewereld de realiteit soms akelig dicht benaderd, blijkt wel uit de beroemdste literaire werken over het leven als witteboordenman: 'Der Prozess' van Kafka en 'Het Bureau' van Voskuil. Kafka, Voskuil en ook Nescio hebben de meeste van hun dagen in een kantoor gesleten.
Ensel is zelf dit boek begonnen vanwege de fascinatie van zijn eigen transformatie tot witteboordenman. Uit welke fantasie schrok Remco Ensel wakker toen het licht op het kantoor van de Radbouduniversiteit automatisch doofde? Een droom waarin literaire ambities verwezenlijkt worden? Het soms wat duur en ingewikkeld proza uit zijn boek en het feit dat Ensel ook vier reisboeken op zijn naam heeft staan, zouden daarop kunnen wijzen. Maar hetzelfde kan van menig boekrecensent gezegd worden. Dus ook in de verholen ambities is *Alleen tijdens kantooruren* wellicht voor veel hedendaagse kantoorbewoners een feest der herkenning.

Ramses Peters

PIETA VAN BEEK, *DE EERSTE STUDENTE. ANNA MARIA VAN SCHURMAN 1636.* (MATRIJS: UTRECHT 2007, TWEEDE DRUK) 272 BLZ., € 22,00.

In deze monografie verdedigt Pieta de stelling dat Anna Maria van Schurman studente was en niet alleen maar toehoorster. Tevens wordt een fraai tijdsbeeld neergezet van studeren en geleerdheid in de zeventiende eeuw.
Anna Maria van Schurman (1607-1678) wordt door tijdgenoten als Jacob Cats, Barleus en Constantijn Huygens, erkend en gewaardeerd als zeer geleerd: de 'Utrechtse Pallas'. Zij had kennis van theologie, geschiedenis, medicijnen en wiskunde en beheerste vele talen: Duits, Frans, Nederlands, Engels, Latijn, Grieks, Hebreeuws, Syrisch, Arabisch en waarschijnlijk, in geringere mate, Samaritaans, Aramees, Perzisch en Ethiopisch. Maar dan wel weer voldoende om voor het Ethiopisch een grammatica te schrijven. Doel van al deze kennis was voor haar een beter begrip van de Bijbel en de godgeleerdheid te krijgen. Verder werd zij geroemd als dichteres en getalenteerd kunstenares in acht verschillende technieken.
In de uitsluitend door mannen beheerste wetenschappelijke wereld schreef zij gewoon mee. Anna Maria moet veel gestudeerd hebben om dit alles te bereiken. Maar ze leefde zo'n twee eeuwen voor Aletta Jacobs, die algemeen beschouwd wordt als de eerste universitaire studente. Pieta van Beek vindt echter dat Anna Maria van Schurman (1607-1678) die eer toekomt en beargumenteert dat in dit boek. Ze mag als eerste studente uniek genoemd worden, want Aletta was, veel later, de eerste van een hele golf studentes.
Wat maakte iemand in de zeventiende eeuw tot student? Er was geen verplichte inschrijving, dus was er ook geen inschrijvingsbewijs. Er waren colleges in het Latijn: openbare colleges, dispuut- en hoorcolleges en privécolleges. Bijvoorbeeld tweewekelijkse dispuutcolleges onder leiding van een professor over stellingen bij een actueel vraagstuk, zoals: hoe bezweert men de duivel? En: mogen mannen lang haar hebben en een pruik dragen? Of: betekenen de kometen iets kwaads? Wat wij nu collegegeld noemen werd niet gevraagd. Examens kende men in de begintijd van de universiteit nog niet. Na vier jaren aanwezigheid kon je promoveren of voor theologie kerkelijke examens doen. Daarna maakte je een academische reis door Europa.
In hoe verre kon Anna Maria als vrouw aan dit alles meedoen? Bij openbare colleges golden de regels van de openbare ruimte,

zodat men naar sekse gescheiden werd zoals tegenwoordig nog in fundamentalistische kringen voorkomt. Anna Maria zat dan ook apart achter een gordijn. Wel volgde zij jarenlang privécolleges, waaronder tien jaren theologie van professor Voetius. De openbare en de theologiecolleges waren gratis maar voor de privécolleges moest betaald worden. Voor de rijke Anna Maria was dit echter geen probleem. Kerkelijke examens heeft Anna Maria niet gedaan, ongetwijfeld wegens de heersende opvatting dat 'een vrouw moest zwijgen'. Een academische reis ging niet, omdat er in Europa geen universiteit zo verlicht was als die haar had toegelaten. De geleerde vrouwen in Europa die zij ontmoette en met wie zij correspondeerde, hadden geen universitaire studie genoten. Wel werd in het Latijn, Grieks of Hebreeuws geschreven, de drie talen die een geleerde moest kennen.
Voor wie wordt dit boek aanbevolen? Voor docenten en voor in talen geïnteresseerde leerlingen uit hogere klassen. Er wordt ruimschoots geciteerd uit het werk van Anna Maria. Het boek is fraai uitgegeven. In omlijnde kaders zijn diverse brieven afgedrukt en ook een schets over het karakter van Anna Maria van Schurman. Hoe veelzijdig Anna Maria was, laten ook de bijzonder knap gemaakte illustraties zien: vele van de hand van Anna Maria van Schurman zelf!

Ellen Marrenga

S. GROENEVELD EN H.L.PH. LEEUWENBERG, *DE TACHTIGJARIGE OORLOG. OPSTAND EN CONSOLIDATIE IN DE NEDERLANDEN (CA. 1560-1650).* (WALBURG PERS, ZUTPHEN 2008) 432 BLZ., PRIJS € 59,50.

Het mag met de historische kennis van de Nederlanders beroerd zijn gesteld, hoe ons land als zelfstandige staat is ontstaan, daar hebben de meesten wel wat van gehoord. Willem van Oranje is een paar jaar geleden nog bijna tot belangrijkste Nederlander gekozen en het Wilhelmus kan ook bijna iedereen meezingen. Wat overigens niet wil zeggen dat men weet waar men het over heeft of wat men zingt, getuige de eerste plaats voor Pim Fortuyn bij diezelfde verkiezing en de zinloze discussie over het volkslied. Maar het kan nog erger: het Russische volk koos onlangs bij een zelfde soort verkiezing voor Rusland Jozef Stalin tot tweede belangrijkste Rus.
Lang was de Tachtigjarige Oorlog het ijkpunt van onze nationale identiteit: verdraagzaamheid, vrijheidszin, maar ook het protestantisme, waren dan daarvan de sleutelbegrippen. Later, vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw, kwam daar nog de Tweede Wereldoorlog bij, want ook daar konden en kunnen we naar hartenlust onze nationale deugden op projecteren.
Nou is het maar zeer de vraag of de opstandelingen in de jaren zestig van de zestiende eeuw onder het motto van vrijheid, verdraagzaamheid en protestantisme de strijd aangingen. Bovendien: hoe laat het, toch vaak fundamentalistische, calvinisme zich rijmen met die twee andere begrippen? Ze zijn immers als water en vuur voor elkaar.
Degenen die hun nieuwe religie wilden beschermen tegen de door het centrale gezag in Brussel gesteunde moederkerk hadden hele andere motieven om in verzet te komen dan de edelen en de rijke burgerij in de steden die zich tegen de aantasting van hun privileges door de Habsburgse centralisatie verzetten. Vechten voor het behoud van verworven rechten, zeker als daar maar een klein deel van de bevolking van profiteert, is geen vrijheidsstrijd. Soms is het een gewone ordinaire machtsstrijd. En revolte onder het volk, voortkomend uit sociale onrust, kunnen we zelfs beschouwen als een onderdeel van een klassenstrijd, hoe onderontwikkeld die dan ook mag zijn geweest. Motieven voor de Opstand, en interpretaties ervan, te over. En dat is nog maar het begin van het verhaal, want de Tachtigjarige Oorlog zou nog lang duren.
Groeneveld en Leeuwenberg maken voor hun *De Tachtigjarige Oorlog* van drie kennerkende momenten een tijdsbeeld van de Nederlanden: een van 1559, een van 1609 en een van 1650. Voor ieder van die momenten beschreven zij de institutionele, economische, sociale en religieuze situatie.
En van de tussenliggende periodes, zo als zij het noemen, de loop der gebeurtenissen.